

Zapiski bibliograficzne

„MIESIĘCZNIK LITERACKI” 1966, nr 1—3

Ukazujący się od września br. „Miesięcznik Literacki” ma być w zamierzeniu redakcji pismem o bardzo szeroko zakrojonej problematyce. Redakcja „Miesięcznika” pragnie „kształtować socjalistyczną myśl i socjalistyczną literaturę w rozległym przekroju spraw społecznych, filozoficznych, historycznych, estetycznych i moralnych”. (nr 1, s. 3).

W trzech pierwszych numerach zainteresowanie historią znalazło wyraz przede wszystkim w publikacji prawie że nieznanymi i trudno dostępnymi wspomnień odnoszących się do II wojny światowej i rewolucji w Niemczech.

Pierwszy numer zawiera przedrukowane z „Die Welt” fragmenty pamiętników H. Liddela, brytyjskiego teoretyka wojskowego i doradcy politycznego, który w 1939 r. występował przeciwko gwarancjom Wielkiej Brytanii dla Polski. Zdaniem H. Liddela „nieograniczony charakter gwarancji oddał los Brytanii w ręce płk Becka, człowieka o bardzo chwiejnej zdolności oceniania sytuacji” (s. 102). Wielka Brytania nie mogła dopełnić gwarancji pod względem militarnym bez uprzedniego porozumienia, poparcia i czynnej współpracy wojskowej ze Związkiem Radzieckim. Przeciąganie rokowań z ZSRR było równie wielkim błędem politycznym, jak przecenianie siły militarnej Francji i Polski. O polityce polskiej w 1939 r. Liddel pisze, że z punktu widzenia jej interesu korzystniejsze byłyby ustępstwa na rzecz Niemiec niż walka na z góry straconych pozycjach.

Tego samego okresu i podobnych problemów dotyczą fragmenty wspomnień radzieckiego dyplomaty Iwana W. Majskiego, wydrukowane w

drugim numerze „Miesięcznika”. I. W. Majski podejmuje w nich próbę wyjaśnienia genezy i charakteru układu niemiecko-radzieckiego z sierpnia 1939 r. Przebieg rokowań, jakie rząd radziecki prowadził w 1939 r. z Francją i Anglią, wyraźnie wskazywał — twierdzi Majski — na chwiejną postawę obu państw, a nawet na gotowość poparcia Niemiec hitlerowskich w wypadku agresji na ZSRR. W tej sytuacji ZSRR miał do wyboru albo porozumienie z Niemcami, albo politykę izolacji o tyle jednak niebezpieczną, że mogła spowodować agresję Niemiec. Majski polemizuje z twierdzeniem, że w związku z układem z 23 VIII 1939 r. ZSRR jest odpowiedzialny za wybuch II wojny światowej. Odpowiedzialność ta ciąży na państwie hitlerowskim i dalej na kołach rządzących Francji i Anglii.

W trzecim numerze ukazały się wspomnienia Karola Sobelсона-Radka z pobytu w Niemczech w czasie rewolucji w 1918—1919 r. Dają one żywy obraz rewolucji, sytuacji w niemieckim ruchu robotniczym, zawierają także charakterystyczne wzmianki o R. Luksemburg, K. Libknechte, J. Tyszce. Ciekawie wypada konfrontacja doświadczeń Radka z rewolucji rosyjskiej z poglądami i wyobrażeniami przywódców ruchu robotniczego w Niemczech, m.in. na temat roli i znaczenia terroru czy scentralizowanej partii. Wspomnienia Radka wejdą w skład zbioru wspomnień Polaków o Rewolucji Październikowej, który ukaże się w 1967 r. pt. *Na granicy epok.*

„ROCZNIKI HISTORYCZNE”. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych, Rocznik XXII, 1966, 300 ss.

Kolejny tom „Roczników” otwiera rozprawa K. Tymienieckiego *O pochodzeniu i kulturze Słowian w pierwszym tysiącleciu n.e. cz. I*, w której autor podejmuje dyskusję nad pracą H. Łowmiańskiego *Początki Polski* i poruszonymi w niej problemami.

A. Kramski przedstawia strukturę społeczeństwa niemieckiego w Poznaniu, działalność niemieckich partii politycznych i na tym tle omawia przygotowania i wynik wyborów do *Reichstagu* w 1912 r.

W. Daszkiewicz rozpatruje problem genezy paktu niemiecko-radzieckiego z 23 VIII 1939 r. Autor oparł się na dokumentach opublikowanych w Związku Radzieckim i innych krajach (głównie na wydanym w 1948 r. zbiorze dokumentów Ministerstwa Spraw Zagranicznych III Rzeszy *Nazi-Soviet Relations (1939—1941)* oraz na bogatej literaturze przedmiotu w języku angielskim, niemieckim, francuskim i włoskim. Autor wiąże pakt niemiecko-radziecki z sytuacją międzynarodową wiosną — latem 1939 r., którą charakteryzowała ekspansywna polityka III Rzeszy oraz chwiejna polityka Wielkiej Brytanii i Francji. Związek Radziecki dążył w tym okresie konsekwentnie do stworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego i bynajmniej nie prowadził, jak twierdzą niektórzy historycy zachodnioeuropejscy, podwójnych rokowań — nie był również inicjatorem porozumienia z III Rzeszą. Inicjatywa należała do rządu hitlerowskiego, który podobnie jak Anglia i Francja od marca 1939 r. zabiegał o względy ZSRR. Ze strony niemieckiej wiązało się to z planowaną agresją na Polskę, ze strony Francji i Anglii natomiast było to posunięcie taktyczne mające na celu wywarcie presji na politykę III Rzeszy. Wewnętrzne sprzeczności w polityce państw zachodnioeuropejskich doprowadziły w rezultacie w połowie sierpnia 1939 r. do impasu w rokowaniach z ZSRR. Polityka izolacji groziła połączonym atakiem Niemiec i Japonii na ZSRR, który mógł znaleźć poparcie USA, Anglii i Francji. Pakt z III Rzeszą zlikwi-

dował groźbę utworzenia antyradzieckiej koalicji państw kapitalistycznych, odsunął atak na ZSRR i zabezpieczył w 1939 r. ludność Białorusi i Ukrainy oraz państwa bałtyckie przed agresją hitlerowską. W zakończeniu W. Daszkiewicz omawia zwięźle treść paktu (bez tajnego protokołu).

„Rocznik” zawiera poza tym artykuł A. Gąsiorowskiego o dystryktach prowincjonalnych w Wielkopolsce na początku XIV w., obszernie, polemiczne omówienie A. Wielopolskiego zbiorowej pracy A. Stolpera, K. Häusera, K. Borchardta o gospodarce niemieckiej od 1870 r. oraz dział recenzji.

„STUDIA ŚLĄSKIE”. Seria nowa, tom X. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, 1966, 395 ss.

„Studia Śląskie” tom X zawierają 18 artykułów poświęconych dziejom Śląska w okresie od XVIII w. do czasów współczesnych.

Problematyka prac odnosząca się do XVIII i XIX wieku jest dość różnorodna i nieraz bardzo od siebie odległa. K. Orzechowski rozpatruje zaprowadzony w 1743 r. na Śląsku kantonalny system werbunkowy i ustala jego wpływ na rozluźnienie zależności feudalnej chłopca od pana. Mało znane dzieje mecenatu królewicza Konstantego Sobieskiego i istniejącej dzięki niemu opery włoskiej we Wrocławiu (1725—1735) przedstawia W. Roszkowska. J. Kokot wychodząc z założenia, że ustalenie granicy na Odrze i Nysie było nie tylko wyrazem układu sił po II wojnie światowej, lecz także aktem sprawiedliwości dziejowej, przytacza dane świadczące o ciągłości tradycji polskiej i pozwalające na ustalenie przebiegu polsko-niemieckiej granicy narodowościowej na Śląsku w XIX—XX w. Analizę źródeł, które mogą posłużyć do określenia zasięgu umowy polskiej na Dolnym Śląsku w latach 1780—1840, przeprowadził T. Ładogórski. Postuluje on zorganizowanie kwerendy (archiwalnej), opublikowanie zebranych materiałów oraz nowe opracowanie tego zagadnienia. E. Klein przypo-

mina postać Karola Kosickiego, działacza pokroju Mrongowiusza czy Gizewiusza, który wstawił się akcjami w obronie języka polskiego na Górnym Śląsku. J. Ładomińska pisze o początkach emigracji ze Śląska i akcji osadniczej w Ameryce Północnej w połowie XIX w., a W. Dziewulski określa rozmiary kolportażu i czytelnictwa prasy polskiej w 1902 r. w powiecie opolskim.

Pod względem merytorycznym bardziej zwartą całość tworzą studia poświęcone rządowi hitlerowskiemu na Śląsku. W problematykę tę wprowadza artykuł F. Ryszki zawierający ogólny obraz polityki hitlerowskiej na Śląsku w latach 1933—1945 oraz wysuwający postulaty badawcze. Autor podkreśla, że pomimo swej dynamiki ruch faszystowski na Śląsku nie cieszył się poparciem mas. Głównym jego celem było podniesienie znaczenia gospodarczego Śląska oraz likwidacja problemu mniejszości polskiej. Germanizację i prześladowanie ludności polskiej do 1939 r. hamowała jednak potrzeba utrzymania dobrych stosunków z Polską. Natomiast opozycję antyfaszystowską osłabiała wewnętrzne rozbieżności i brak porozumienia. Wiąże się z tym kwestia błędnej polityki narodowościowej KPD. Stanowisko KPD wymaga szczegółowego opracowania, podobnie ma się rzecz z ustaleniem liczby ludności polskiej, zmianami w administracji po 1933 r. i dziejami ruchu oporu na Śląsku.

Poszczególne aspekty polityki hitlerowskiej na Śląsku omawiają następne artykuły. J. Popkiewicz podkreśla, że aczkolwiek już od 1933 r. dążono do ożywienia gospodarczego na Śląsku skutki przedsięwzięć niemieckich i poprawa sytuacji nastąpiły dopiero w przededniu wybuchu II wojny światowej. Przykład stagnacji gospodarczej Opolszczyzny pod rządami niemieckimi podaje N. Słopecki, który omawia proces upadku taktwa w Kietrze, w okresie międzywojennym. Rząd hitlerowski planując akcję powstrzymania ucieczki ludności niemieckiej na Zachód i zgermanizowania mniejszości

polskiej i czeskiej, szeroko wykorzystał prace W. Christallera o genezie i strukturze sieci osadniczej. Teorię Christallera i jej praktyczne zastosowanie na Śląsku i później w Polsce przedstawił S. Golachowski.

Powstanie instytucji faszystowskiej na Śląsku obrazują artykuły F. Połomskiego o NSDAP i K. Joncy o opolskim *gestapo*. Sformowanie NSDAP na Śląsku nastąpiło około 1925 r. Od początku charakteryzowała ją zdecydowana wrogość w stosunku do Polaków, wyróżniała się też prowadzeniem szeroko zakrojonej propagandy. Po 1933 r. obok agitacji coraz większą rolę odgrywał terror, który służył do likwidowania wroga, ale był także instrumentem sprawowania władzy nad masami. Charakterystyczne, że — stwierdza K. Jonca — placówki *gestapo* były rozbudowane na obszarach zamieszkałych przez Polaków. Autor szczegółowo omawia organizację *gestapo*, kompetencje poszczególnych wydziałów oraz stosunek *gestapo* do administracji i SS.

Drobny epizod z dziejów walki z narastającym ruchem faszystowskim opisuje G. Bieniak w art. pt. *Likwidacja nielegalnej grupy antyfaszystowskiej w Zabrze w 1937 r.*

Dwa artykuły dotyczą okresu II wojny światowej. A. Konieczny ujawnia działalność specjalnych grup operacyjnych *Sipo* i *SD* na Górnym Śląsku we wrześniu i październiku 1939 r. Były to oddziały samodzielne, których zadanie polegało na terroryzowaniu ludności i walce ze zorganizowanym oporem na zapleczu frontu. Na Śląsku dowodził nimi Streckenbach i von Voyrch. Autor podaje liczebność tych oddziałów, ustala teren, na którym działały oraz opisuje poszczególne akcje. W zakończeniu zamieszcza krótkie informacje o dalszych losach dowódców. Wynika z nich, że niektórzy żyją i nie byli dotąd karani za popełnione zbrodnie.

H. Szurgacz przedstawił wyniki badań nad położeniem polskich robotników przymusowych na Śląsku oraz nad stosowanymi wobec nich środkami kontroli i nacisku.

Dzieje prawa pracy w górnośląskiej części wojwództwa śląskiego w latach 1918—1941 zawiera praca J. Jończyka. Artykuł E. Kozłowskiej omawia problem ekonomicznych studiów zaocznych mieszkańców Opolszczyzny i działalność punktu konsultacyjnego założonego w 1960 r. w Opolu.

ŚLĄSKI KWARTALNIK HISTORYCZNY „SOBÓTKA” nr 2/1966, 406 ss.

Zeszyt otwiera artykuł R. Hecka o najeździe Brzetysława I na Polskę. Ustala on chronologię wyprawy, wyjaśnia jej polityczne cele, a w zakończeniu zawiera uwagi o stopniu wiarygodności relacji czeskiego kronikarza Kormasa.

Z. Landau pisze o przemyśle Polski w latach 1920—1923. Nie uległ on po zakończeniu I wojny światowej ogólnoeuropejskiemu kryzysowi. Zdecydowała tu wojna polsko-radziecka a w latach następnych fakt, że nie istniał wyspecjalizowany przemysł zbrojeniowy, a w związku z tym nie zachodziły trudności przystosowania go do warunków pokojowych. Nastąpił też wzrost ograniczonego w czasie wojny popytu ludności na wyroby przemysłowe. Warunki te wywołały pomyślną koniunkturę w latach 1921—1922. Na uwagę zasługuje

polemika z dotychczasowymi poglądami na rolę inflacji. Umiarkowana inflacja — zdaniem autora — wpłynęła korzystnie na rozwój koniunktury gospodarczej. Również z punktu widzenia interesów klasy robotniczej lepsze było pełne zatrudnienie przy indywidualnej obniżce płac niż utrzymanie stałych uposażeń przy rosnącym bezrobociu.

Stosunek episkopatu niemieckiego do narodowego socjalizmu w latach 1930—1933 analizuje J. Bartosz. Ze względu na postawę NSDAP wobec religii kościół początkowo potępiał ruch faszystowski, a nawet zakazywał katolikom przynależności do organizacji hitlerowskich. Porozumienie i ugoda nastąpiły w 1933 r., czego wyrazem było m. in. analizowane przez autora orędzie uczestników konferencji w Fuldzie ogłoszone 7 VI 1933 r.

F. Biały na tle sytuacji w ruchu robotniczym w Niemczech opisuje antyfaszystowską działalność komunistów na Opolszczyźnie w 1933 r. Poza tym, J. Pasławska szkicuje dzieje biblioteki kościoła św. Krzysztofa, która była jedną z najlepiej zaopatrywanych w średniowiecznym Wrocławiu. K. Bobowski publikuje nieznaną bulę Innocentego IV dla biskupstwa wrocławskiego z 1252 r. a J. Starnawski listy W. Nehrunga do H. Łopacińskiego.

Zestawił Z. M.